

A misszió és prozelitizmus között, a protestantizmus sikerei az erdélyi románok körében és ennek lecsapódása a román történetírásban

Korábbi tanulmányaimban a témát részletesen bemutattam,¹ ezek egy része már online² is hozzáférhető, ezért a jelen tanulmányban csupán egy rövid összefoglalást nyújtok.

A 16–17. századi román–magyar interetnikus és interkonfesszionális viszonyok kutatása a következő pozitív észrevételeket eredményezte:

1. 1566-ban erdélyi országgyűlési határozatban elismerték a román református püspökség létezését, végső esetben pedig azt, hogy a románság szükségesnek tartja egy saját felsőbb fórum – akár egyházi fórum – létezését, amely biztosítja a politikai-közigazgatási fórumokon a románság képviseletét.

* Ana Dumitran 1969-ben született. 1994-től a mai napig a Gyulafehérvári Megyei Múzeum vezető muzeográfusa. Muzeológusként a gyulafehérvári ekkleziasztikai jellegű ikonmúzeum tervének és múzeumának (Muzeikon) megálmodója, kivitelezője és jelenlegi igazgatója. 2003-tól a történelemtudományok doktora. Kutatási témája az erdélyi románok közötti 16–17. századi reformáció, amelynek két jelentős monográfiát és számos tanulmányt is szentelt. A 18–19. századi román ortodox egyházi festészet, ikonográfia jelentős romániai szakembere.

¹ Lásd elsősorban: *Episcopatul românesc reformat din secolul al XVI-lea*, în *Evoluția instituțiilor episcopale în Bisericile din Transilvania*, Partea I. *De la începuturi până la 1740*, editori: Nicolae Boșcan – Dieter Brandes – Olga Lukács, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2010, magyar nyelven *A 16. századi román református püspökség című fejezet*. In: *A püspöki intézmények kialakulása és fejlődése Erdélyben 1740-ig*, I. rész, szerkesztők: Boșcan, Nicolae – Brandes, Dieter – Lukács Olga, Kolozsvári Egyetemi Nyomda, Kolozsvár 2010.

² Ana Dumitran: *Episcopatul românesc reformat din secolul al XVI-lea*.

https://www.academia.edu/4768382/Episcopatul_romanesc_reformat_din_secolul_al_XVI-lea; (Megnyitva: 2018. január 15.)

Ana Dumitran: *Unirea dinainte de unire*.

http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_a_uash/annales_6bis/5%20anadumitran.pdf (Megnyitva: 2018. január 15.)

Az események természetes menete protestáns hitre áttért román közösséget feltételezett volna, hasonlóan a magyar és a szász közösségekhez, akikben megvolt az anyanyelvi önkifejezésre való igény, és amelyet az országgyűlésnek jóváhagyásra benyújtott kérelem követett volna. Ez valójában a nemzettudat első modern megnyilvánulását jelentette volna a román közösség körében. Az alkotmányos rendszer esetleges átalakításkor ez a román kezdeményezés, amennyiben a protestáns reformáció megszokott útvonalán halad, a bevett vallások rendszere révén biztosíthatta volna a románok számára azt, hogy betagozódhassanak a politikai-vallási rendszerekbe és „állampolgárként” is elismerjék őket. Igaz ugyan, hogy ezáltal nem tekintették volna őket a „kiváltságos rendek” azonos szintű tagjainak, más szóval csak bizonyos feltételezett előnyöket élvezhettek volna, amelyek egy szolid képviselőt biztosító társadalmi elit hiányában megvalósíthatatlanoknak tűntek. Hosszú távon azonban késleltette– és megnehezítette volna a „nemesi rendek” etnikai homogenizációját, a magyar nemzetbe való beolvadását. A román reformáció egy atipikus tartalmi irányba való elhajlása, a protestáns fejedelmeknek ortodox – és nem katolikus – hagyományokra épülő román közösségek társadalmára való nyomásgyakorlása, később Erdély katolikus családi vezetése alá való visszatérése megakadályozták, hogy az 1566-ban megalapított Román Református Püspökséget a már bevett vallások jogállást élvező, három protestáns felekezet csoportjával asszociálják. E sikertelenséget azonban nem szabad túlértékelnünk. Ellenkezőleg, a 16. századi hittérítés püspöki gyakorlatát a maximális jóakarat jellemzi, amelyet a politikai hatalom gyakorlója a kor értékrendje szerint alattvalóik iránt tanúsíthattak, akik korábban csak annyiban számítottak, amennyiben anyagi jövedelmet, illetve az ellenség elleni harcban katonai utánpótlást jelentettek. A korabeli románság vallásosságának sok bepótolni- valója volt ahhoz, hogy autentikus keresztyénségként értelmezzék, így apostoli jelleget tulajdonítottak neki. Ennek ellenére ezt az áttérítési kísérletet a román tudományos diskurzus többnyire csak mint felfordulást és elmagyarosítást eredményező fejezetként értelmezte, és többnyire ma is így értelmezi. Mindez érthetetlen, hiszen ennek az egyháznak a fő célkitűzése éppen az volt, hogy a román nyelvet a kultúrában és könyvkiadásban való használata révén megszilárdítsa.

2. A román nyelv egyházi és irodalmi nyelvvé tétele

Erdély területén ezek a kulturális-spirituális jelenségek a 16. század közepén jelentek meg, tehát másfél évszázaddal korábban, mint a mai Románia egyéb területein, ahol nem volt protestáns hittérítés. Ugyanakkor a 17. század folyamán az erdélyi románság a fejedelmi udvar anyagi támogatását is élvezte, amely

hozzájárult egy kiváló magas színvonalú és grafikai kivitelezésű román nyelvű Új-testamentum kiadásához is.

Annak ellenére, hogy a románság hitbéli önkifejezésére az anyanyelv használata iránti igény már a protestantizmussal elterjedése kezdetén megjelent, e folyamat megvalósulása még nagyon hosszú ideig váratott magára, mivel elsősorban a közösségi szertartáskönyv fordításának (intellektuális) és kiadásának (anyagi) feltételei voltak. Nagyon valószínű, hogy a 17. század végére még nem zárult le az ószláv liturgikus nyelvnek a román nyelvvél való felcserélése sem az egyházi szertartáskönyvek terén, sem a gyülekezeti istentiszteleti élet terén. De tény az, hogy a római katolikus egyházzal való fúzió után is az erdélyi románság kitartott a román nyelv használata mellett, ami egyértelműen a reformáció üzenetének időtállóságát bizonyítja. Mindezek ellenére a román történetírás még a közelmúltban is ellenségesen kezelte azokat, akik román nyelvű fordítások és nyomtatványok megjelentetésén fáradoztak és úgy tekintettek rájuk, mint akik eladták magukat a kálvinistáknak, sőt egyenesen kálvinistáknak tekintették őket, akik részt vettek az ortodox előjárók törvényszéki meghurcolásában, megalázásában, és előkészítették a magyarosítás folyamatát.

3. Az erdélyi román egyházat alkotó egyházi intézmények újraértelmezése

Az erdélyi társadalomfegyelmelési erőfeszítések nyomán a román egyház is alkalmazkodni próbált ezekhez az erőfeszítésekhez a meglévő intézményei feladatkörének szélesítésével, illetve az egyetlen létező modellt, a magyar református egyház mintáját követve, új struktúrát hozott létre. A protestáns reformációnak elsöprő jelentősége volt az erdélyi románság vallási identitásának kialakításában, elsősorban a papi, esperesi, püspöki szerepkörök gyakorlásában bekövetkezett változások révén. Valójában a református egyház hatásának köszönhető a román egyház Rómával való uniójának kiteljesítése, és a román történetírás állításával ellentétben nem negatív értelemben értelmezhető, úgy mint az elmagyarosítás és kálvinista hittérítésnek az eszköze. Meghatározó lendületet adott a klérus tudatos és valóban képviselettel bíró elitté alakulásának és szerveződésének folyamatában. Az évente összehívott generális és parciális zsinatokon a papság és a hívek gondjainak tárgyalása, a fejedelem jóvoltából az egyházi személyeknek adományozott kiváltságlevelek megfelelő környezetet biztosítottak egyfelől annak a meggyőződésnek a fenntartásában, hogy a nép felemelkedésének egyetlen felelőse az egyház, másfelől a nép alkotmányos jogaiban való megaláztatottságának tudatosításában. Így annak ellenére, hogy nem a református egyház közvetítésével tették közzé az első román politikai programot, mégiscsak ő nyújtotta az erdélyi románság számára az első modern „nemzetiségi” leckét.

Következtetések

A románságnak a reformációval való kapcsolata nem csupán negatív tapasztalatot jelentett, mégis a román történetírás hosszú ideig úgy állította be, mint ami a legnagyobb veszélyt jelentette az erdélyi románság etnikai és vallási identitására nézve. Ez az attitűd szorosan követte az egyház Rómával való egyesülésének az indoklását, mivel a görögkatolikus egyháznak és az egyházi történetírásnak mentseget kellett találnia a társadalmi és politikai arivizmus vádjával szemben. Később az erdélyi román egyház becsméréését az ortodox egyházi történetírás is átvette, mivel a 17. századi történelmi gondolkodás elfogadhatatlannak tartotta, hogy a „nemzet felemelkedése” (17. századi kifejezéssel élve) holmi eretnek és kizsákmányoló réteg kezdeményezésére történt meg. A sokszínű nacionalizmus nyomására a világi történetírás is átvette ezeket a lájtmotívumokat, amelyek később a 20. század általános tudományos diskurzusának a részévé váltak, és a reformációval való együttélés megvalósításait legjobb esetben is csak mint a román társadalomban szükségszerűen bekövetkező modernizálódás kifejeződésének tekintették.

Míndezek ellenére a reformáció távol állt attól, hogy veszélyt jelentsen az erdélyi román „nemzetre” nézve, hiszen az egyik alapelve éppen az volt, hogy a nemzeti nyelveket a liturgia nyelvivé tegye, megerősítve ezáltal egy adott vallási közösség nemzeti jellegét. Az uniót megvalósító egyházi vezetők összhangja a nyelv és az általuk képviselt egyház egységére kapcsán azt bizonyítja, hogy a visszaélések és kompromisszumok ellenére, a magyar református egyházzal való együttélés egy reális kulturális, intézményi és szellemi fejlődésre adott lehetőséget a románság számára.

Teljes bizonyossággal állítható ugyanakkor, hogy a kálvinista hittérítés a 17. század végén már nem jelentett gondot, ugyanis a román egyház reformációja teljesen más természetű volt, mint a kálvinista egyházé és szerkezete is eléggé megerősödött ahhoz, hogy a későbbiekben ne lépjen fel elhajlás a kálvinizmus irányába. Ugyanakkor annak is kevés a lehetősége, hogy a magyar egyházzal való együttélésnek csupán a negatív tapasztalatai fordították volna a románság vallási orientációját Róma irányába, és vezetett volna a katolicizmussal való egyesüléshez. Felhozhatták ugyanezt a gondolatot az egyesülési tárgyalások során, de az a tény, hogy a reformáció iránt elkötelezett képviselők váltak a Rómával való uniós mozgalom vezetőivé – ami eléggé sokatmondó a korábbi román és magyar egyház közötti baráti viszony bizonyítására – bizonyítja, hogy a különválás döntő tényezője egy új, lelki-kulturális és szociopolitikai fejlődés esélye volt, amely Erdély új, osztrák tartományi helyzete révén adódott, és amelyet a kálvinizmussal való egység már nem tudott volna biztosítani.